

Το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδας

ΝΙΚΟΛΑΣ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗΣ

ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ μέσα στις οποίες ιδρύθηκε το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδας, το 1977, δεν ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκές. Τα συντρίμια από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και από τον Εμφύλιο που τον ακολούθησε είχαν σε μεγάλο βαθμό αποκατασταθεί και οι Εβραίοι της Ελλάδας είχαν αρχίσει να αντιμετωπίζουν τα άμεσα προβλήματα που έθετε η προσαρμογή σε κοινωνικές και θρησκευτικές συνθήκες ριζικά διαφορετικές από εκείνες που είχαν καθορίσει και καθοδηγήσει την εβραϊκή ταυτότητα πριν από τον πόλεμο. Για τους Έλληνες Εβραίους, η περίοδος αυτή είχε

υπάρξει ιδιαίτερα δύσκολη και η δημιουργία του μουσείου, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο εξελίχθηκε, πρέπει να ιδωθούν στο κοινωνικό, πολιτιστικό και δημογραφικό πλαίσιο της εβραϊκής ζωής, αμέσως μετά τη βία που σημάδεψε τα χρόνια 1940-1950, οπότε έλαψε να υπάρχει το 94% της εβραϊκής παρουσίας στην Ελλάδα.

Για να εκτιμηθεί καλύτερα η σημασία αυτής της περιόδου, ας εξετάσουμε συνοπτικά τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα πριν από τον πόλεμο σε ό,τι αφορά την εβραϊκή ζωή και ταυτότητα.

Το 1940 ζούσαν στην Ελλάδα περίπου 70.000 Εβραίοι. Με εξαίρεση την Πελοπόννησο, σχεδόν κάθε πόλη ή κομποπόλη είχε και από μια εβραϊκή κοινότητα, με καλή οργάνωση και λειτουργία. Πολλές από αυτές ήταν πολύ παλιές, με συνεχή παρουσία επί 2.000 χρόνια. Ελληνόφωνες, με ιδιαίτερες τελετουργίες και έθιμα που διατηρούσαν με ζήλο, οι κοινότητες αυτές αντιμετώπιζαν, στο μεγαλύτερο μέρος, με επιτυχία την προσαρμογή στη νέα Ελλάδα.

Υπήρχαν, ωστόσο, και εβραϊκές κοινότητες λιγότερο ευέλικτες απέναντι στις προκλήσεις που χαρακτήριζαν την ελληνική ζωή στο σύνολό της την περίοδο αυτή. Η Θεσσαλονίκη, η Λάρισα, η Κομοτηνή, η Ρόδος, για να αναφέρουμε μόνο μερικές από τις πόλεις με μεγάλες εβραϊκές κοινότητες, αντιμετώπιζαν εμφανή προβλήματα αυτοπροσδιορισμού. Αυτές οι σεφαραδίτικες ή ισπανόφωνες κοινότητες είχαν διπλή ταυτότητα. Από τη μια μεριά ήταν ρητά εβραϊκές με την εθνοθρησκευτική έννοια της λέξης και, από την άλλη, ήταν ευκρινώς ισπανικές στην πολιτιστική τους ζωή. Οι Εβραίοι αυτοί διεφύλασσαν και επιμελώς την ταυτότητά τους, με τη γλώσσα, τις συνήθειες και τις παραδόσεις που είχαν διατηρήσει από τότε που έφτασαν στα Βαλκάνια, το 15ο αιώνα. Με τη διεύρυνση του ελληνικού κράτους, οι Εβραίοι αυτοί αναγκάστηκαν να συμφιλωθούν με μια επιπλέον ταυτότητα, την ελληνική. Έτσι, όλες οι κοινότητες, είτε ήταν ρομανιώτικες (δηλαδή ελληνικές) είτε σεφαραδίτικες, πάλευαν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό να προσαρμοστούν στις συνθήκες ενός νέου ελληνικού κράτους που βρισκόταν

ακόμη σε διαδικασία διαμόρφωσης.

Οι σχέσεις ανάμεσα στις κοινότητες δεν ήταν πάντοτε εγγάρδιες. Οι πολιτισμικές και γλωσσικές διαφορές τους, αλλά και ζητήματα τελετουργίας και παραδόσεων, είχαν δημιουργήσει μια σεφαραδίτικη και μια ρομανιώτικη ταυτότητα, διακριτές μεταξύ τους, αν και συνδεδεμένες στην κοινή εβραϊκότητα. Οι εβραϊκές κοινότητες είχαν ζήσει επί αιώνες στον πλατύ ορίζοντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και οι Βαλκανικοί πόλεμοι, ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και η μεγάλη καταστροφή της Σμύρνης

τις είχαν ξαφνικά εκτινάξει στις πραγματικότητες των αρχών του 20ού αιώνα.

Ως το 1945-50 όλα αυτά είχαν αμετάκλητα αλλάξει. Από τη Θεσσαλονίκη μόνο, περίπου 56.000 Εβραίοι βρήκαν το θάνατο από τους ναζίτες. Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν γύρω στους 5.000 από τη Θράκη και τη Μακεδονία, άλλοι 2.000 από τη Ρόδο και χιλιάδες άλλοι από την Κρήτη, την Κέρκυρα, τα Γιάννινα, την Άρτα και την Πρέβεζα. Όσοι επέζησαν από τα στρατόπεδα ή διασώθηκαν κρυμμένοι, γύρισαν σε πόλεις που ήταν πια απογυμνωμένες από κάθε εβραϊκή παρουσία. Συναγωγές, σχολεία, βιβλιοθήκες, με δυο λόγια οι θεσμοί που είχαν διαμορφώσει και υποστηρίξει την εβραϊκή ταυτότητα, όχι μόνο είχαν καταστραφεί, αλλά δεν υπήρχε και καμία δυνατότητα να λειτουργήσουν ξανά. Οι ετήσιες τελετές και παραδόσεις που κινητοποιούσαν την εβραϊκή ζωή είχαν σπάσει και επιπλέον οι Εβραίοι έβλεπαν τώρα με κάποιο κινισμό τον κατεστραμμένο ορίζοντα της χώρας, όπου οι πρόγονοί τους είχαν επιβιώσει επί αιώνες, αν όχι χιλιετίες, ενάντια στην αφομοίωση και την αλλαξοπιστία. Δεν μπορούσε κανείς πια να αναγνωρίσει τίποτα.

Για πολλούς, οι μνήμες των αγαπημένων νεκρών και τα ερείπια των κατεστραμμένων κοινοτήτων έκαναν αδύνατη την προσαρμογή στις νέες συνθήκες και η δημιουργία του κράτους του Ισραήλ, το 1947, τους προσέφερε την ευκαιρία να ξαναρχίσουν μια νέα ζωή. Όσοι Εβραίοι παρέμειναν στην Ελλάδα, όχι περισσότεροι από 4.500, ανέλαβαν να δημιουργήσουν ξανά τους όρους για μια εβραϊκή ζωή, χτίζοντας συναγωγές, σχολεία και γηροκομεία. Έντυπα άρχισαν να εκδίδονται, με στόχο να ενισχύσουν την εβραϊκή ταυτότητα και μια κάποια δημιουργική δραστηριότητα άρχισε να αναπτύσσεται, ιδιαίτερα στην Αθήνα. Ήταν, ωστόσο, περιορισμένη, καθώς έλειπαν οι πόροι, μια ηγεσία με φαντασία, το όραμα και η ομοιογένεια.

Η κοινότητα των Εβραίων της Αθήνας ήταν πρόσφατη. Στην αρχή της οθωμανικής περιόδου φαίνεται ότι δεν υπήρχαν καθόλου

Εβραίοι στην πόλη μόνο προς το τέλος του 19ου αιώνα συγκεντρώθηκαν εκεί αρκετοί Εβραίοι, ώστε να δικαιολογείται η δημιουργία μιας τυπικής και νομικά προσδιορισμένης κοινότητας. Ωστόσο, η αθηναϊκή κοινότητα ήταν μεικτή, καθώς τα μέλη της προέρχονταν από ένα ευρύ φάσμα Εβραίων της διασποράς. Ορισμένοι ήταν Ρομανιώτες που μιλούσαν ελληνικά, άλλοι από διάφορες ισπανόφωνες κοινότητες, όπως της Ρόδου, της Σμύρνης ή της Θεσσαλονίκης. Σε μια κοινότητα με τόσο ανάμεικτα μέλη οι σχέσεις δεν ήταν πάντοτε αρμονικές. Από την άποψη αυτή ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος άλλαξε αποφασιστικά την κατάσταση. Οι Εβραίοι υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τις διακριτές συνήθειες και παραδόσεις που χαρακτήριζαν τα μέλη των διαφορετικών κοινοτήτων. Μια κοινή εβραιοελληνική ταυτότητα επρόκειτο σιγά-σιγά να αναπτυχθεί. Η διαδικασία αυτή συνεχίζεται ως σήμερα.

Σε αυτό το γενικό πλαίσιο ξεκίνησε το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδας. Τη γέννησή του σφράγισαν αντιθέσεις, αδιαφορία ή ανάμεικτα κίνητρα. Για πολλούς, η ιδέα ενός μουσείου συνιστούσε πολυτέλεια, μπροστά στο τεράστιο ακόμη έργο που έπρεπε να γίνει ώστε να διατηρηθούν οι εβραϊκοί θεσμοί, που είτε προϋπήρχαν είτε είχαν δημιουργηθεί μετά τον πόλεμο. Την ιδέα του μουσείου προώθησε, παρ' όλ' αυτά, σε μεγάλο βαθμό μόνος του, ο Ασέρ Μωυσής, μέλος της αθηναϊκής κοινότητας και πρόεδρος της για ένα διάστημα. Ως πρόεδρος του Μπενέ Μπεριθ (μιας διεθνούς εβραϊκής πολιτιστικής και φιλανθρωπικής αδελφότητας), συγκρότησε ένα μικρό μουσείο από μερικές προθήκες, όπου εκτέθηκαν αντικείμενα εβραϊκού ενδιαφέροντος που είχαν διασωθεί από τον πόλεμο. Αυτή η πολιτισμική έκφραση, μολονότι σημαντική, δεν αποτελούσε, ωστόσο, μουσείο με τη σύγχρονη επαγγελματική έννοια του όρου.

Η πιο χαρακτηριστική εβραϊκή αντίδραση στην ιδέα του μουσείου ήταν η αντίθεση που έπαιρνε τη μορφή της αδιαφορίας. Όσοι από τους επιζώντες ήταν μεγαλύτεροι από πενήντα χρονών γνώριζαν πολύ καλά τι είχε χαθεί είτε από προσωπικά χειροτεχνήματα είτε από την κοινοτική περιουσία. Η κοινή στάση ήταν ότι δεν υπήρχε αρκετό υλικό για να στηθεί ένα μουσείο με κάποια σημασία. Μπορεί να πει μάλιστα κανείς ότι από τη στάση αυτή προήλθε και το πρώτο πραγματικό ενδιαφέρον για την ιδέα ενός μουσείου: θα μπορούσε να αναφέρεται σε όσα συνέβησαν μεταξύ 1940-1945 και αποδεκτίσταν τον ελληνικό εβραϊσμό.

Η ιδέα ενός μουσείου, που θα ήταν αφιερωμένο σε αυτή τη μνήμη, άρχισε να παίρνει μορφή και να προκαλεί κάποιο ενδιαφέρον. Υπήρχε, επιπλέον, αρκετό υλικό που μπορούσε να ενσωματωθεί, αν και δεν ήταν το πιο σημαντικό. Εκτός από τα χειροτεχνήματα που είχε συγκεντρώσει ο Ασέρ Μωυσής, υπήρχε ένα πλήθος προσωπικά αντικείμενα, κοσμήματα, οικιακά σκεύη, θρησκευτικά αντικείμενα και μερικά έγγραφα, τα οποία είχαν κατάσχει οι Βούλγαροι από τους Θράκες Εβραίους, το 1943. Όλα αυτά τα προσωπικά αντικείμενα είχαν καταγραφεί, συσκευαστεί προσεκτικά και αποθηκευτεί στη Βασιλική Τράπεζα της Βουλγαρίας, ως το τέλος του πολέμου, οπότε παραδόθηκαν στην ελληνική κυβέρνηση μετά την παραίτηση του Βούλγαρου βασιλιά και την εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος. Το υλικό αυτό έφτασε κάποτε στα χέρια της ΟΡΑΕ, μιας εβραϊκής οργάνωσης που διαχειριζόταν «αζήτητες» εβραϊκές περιουσίες.

Το δικό μου προσωπικό ενδιαφέρον στη δημιουργία εβραϊκού μουσείου υπαγορεύτηκε από αρκετά διαφορετικές σκέψεις. Κανένα μέλος της οικογένειάς μου δεν είχε χαθεί στο Ολοκαύτωμα. Με ενδιέφερε και με γοήτευε ο πολιτιστικός πλούτος που γνώριζα ότι χαρακτήριζε την εβραιοελληνική κληρονομιά, είτε ρομανιώτικη είτε σεφαραδίτικη. Είχα αρκετές συζητήσεις για μουσεία με τον «Ντικ» Μπενβενίστε, τότε πρόεδρο της Εβραϊκής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, καθώς ένα από τα όνειρά του ήταν το μελλοντικό

μουσείο να περιλαμβάνει στοιχεία από την πολιτιστική κληρονομιά αυτής της μεγάλης κοινότητας. Όσο συζητούσαμε, ονειροπολούσαμε και ψάχναμε, τόσο γινόταν όλο και πιο φανερό σ' εμένα ότι έπρεπε να δημιουργηθεί ένας υπεύθυνος χώρος όπου, αν μη τι άλλο, θα συγκεντρωνόταν και θα τεκμηριωνόταν ό,τι υλικό είχε διατηρηθεί. Η παράδοση είχε σπάσει. Είχε διαρρηχθεί εκείνος ο πολύτιμος κρίκος εμπειρίας και ενέργειας που συνδέει τις πράξεις και τα άτομα, και δεν επρόκειτο ποτέ πια να υπάρξει ξανά. Η ίδια η φύση της παράδοσης, ως δημιουργικής δύναμης για το μέλλον, είχε αμετάκλητα παραβιαστεί. Εκείνο που μπορούσε να γίνει, ωστόσο, ήταν ό,τι είχε διασωθεί να λειτουργήσει ως μαρτυρία για τη μεγάλη εβραιοελληνική παράδοση που είχε πεθάνει τόσο ξαφνικά. Σε άμεση συνάρτηση με την προηγούμενη ήταν και η σκέψη ότι η εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα αποτελούσε τμήμα της ελληνικής ιστορίας και έπρεπε οι χριστιανοί Έλληνες να δουν καθαρά ότι το νήμα αυτό προερχόταν από το χαλί της δικής τους ιστορίας. Στη δική μου αντίληψη, ακόμη και τότε, πρωταρχική σκέψη δεν ήταν η ανάμνηση του Ολοκαυτώματος. Τα καταστρεπτικά του αποτελέσματα ήταν παντού φανερά και η μνήμη του συνιστούσε ένα βάρος που έμοιαζε να απομυζά την εβραϊκή ζωτικότητα. Όπως στη γυναίκα του Λωτ, η φρίκη του Ολοκαυτώματος, που δεν είχε αφήσει καμιά ελληνική εβραϊκή οικογένεια χωρίς θύματα, προκαλούσε ακόμη μια ναυθρή, διαπεραστική γοητεία.

Η ιδέα του μουσείου αντιμετώπιστηκε για πρώτη φορά σοβαρά την άνοιξη του 1977 από τον απερχόμενο πρόεδρο της Εβραϊκής Κοινότητας Αθηνών, Νούλη Βιτάλ, που ήταν γιος παλαιότερου προέδρου, τον Μωύς Κωνσταντίνη και αυτός γιος παλαιότερου προέδρου και με πολύ παλιές ρίζες στον κρητικό και ζακυνθινό εβραϊσμό και τον Ηλία Αλμοσινό από τη Σμύρνη, που είχε πάρει μέρος στην αντίσταση κατά τη διάρκεια της κατοχής. Μου ζητήθηκε να συμμετάσχω στην πρωτοβουλία και δέχτηκα αμέσως. Το πρόβλημα που έπρεπε να λυθεί ήταν τι είδος μουσείου επρόκειτο να ιδρυθεί. Ένα κοινοτικό μουσείο θα είχε μικρό ενδιαφέρον και περιορισμένη απήχηση. Η ιδέα ενός μεγαλύτερου και περισσότερο διακοινοτικού μουσείου έμοιαζε ανέφικτη. Επίσης, το πιο σημαντικό από όλα τα προβλήματα ήταν κατά πόσο υπήρχε επαρκές υλικό για ένα μουσείο. Αλλά αυτό το τελευταίο ερώτημα εξαρτάτο από την απάντηση στο προηγούμενο.

Στις 17 Ιουλίου 1977 παραδόθηκαν στη φύλαξή μου τα αντικείμενα από τις βουλγαρικές συλλήψεις στη Θράκη. Ένα δωμάτιο δίπλα στη συναγωγή της οδού Μηλιδιώνη τέθηκε στη διάθεσή μου και άρχισα τη δύσκολη δουλειά να ξεκαθαρίζω τα καταθλιπτικά απομεινάρια άγνωστων ατόμων που τα αγαπούσαν. Η τεκμηρίωση του υλικού άρχισε αμέσως και λίγο αργότερα προστέθηκαν τα χειροτεχνήματα που είχε συγκεντρώσει ο Ασέρ Μωυσής στο «μουσείο» του Μπενέ Μπεριθ. Για να εκτεθούν όλα αυτά, οι προθήκες πολλαπλασιάστηκαν και στήθηκαν σε ένα δωμάτιο. Είχαμε αρχίσει!

Τον Οκτώβριο του 1977, η αείμνηση Σαρίνα Μισραχί από το Βόλο μάς γνωστοποίησε ότι διέθετε ορισμένα αντικείμενα που μπορεί να μας ενδιέφεραν. Η σπουδαία αυτή γυναίκα ήταν από τα νιάτα της δραστήριο μέλος της εβραϊκής κοινότητας της πόλης της και την είχε υπηρετήσει πιστά. Ήταν εγγονή του ραβίνου Νταβίντ Άντζελ, του αρχιραβίνου της Λάρισας κατά το τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα. Η δωρεά της στο νεοσύστατο μουσείο άνοιξε την προοπτική για νέες προσθήκες, καθώς περιλάμβανε κεντήματα των αρχών του 19ου αιώνα, κομμάτια από φορεσιές και άλλα οικιακά υφαντά. Για τα περισσότερα από τα αντικείμενα μπορούσε να τεκμηριωθεί με σιγουριά ότι προέρχονταν από τη Λάρισα. Η δυνατότητα να συγκεντρωθούν παρόμοια αποκτήματα από άλλα άτομα και κοινότητες αποκτούσε έτσι πραγματική προοπτική.

Λίγο αργότερα ο Μωύς Κωνσταντίνη και εγώ, με τη διαμεσολά-

βηση του Ηλία Αλμοσινό, πήγαμε στη Ρόδο, ύστερα από πρόσκληση του προέδρου της εκεί κοινότητας, Μωρίς Σοριάνο. Η δωρεά του στο νέο μουσείο συνίστατο από τελετουργικά αντικείμενα που είχε κρύψει σε ένα από τα τζαμιά της Ρόδου ο μουσουλμάνος μουφτής, φίλος του τελευταίου αρχισουλτάνου της ρωδιακής κοινότητας. Με το τέλος του πολέμου επιστράφηκαν σε όσους Εβραίους είχαν επιζήσει στο νησί και η απόκτησή τους από το μουσείο άνοιξε νέες πόρτες. Χάρη στα αποκτήματα του 1977-1978 μπόρεσα να προσδιορίσω κατηγορίες ενδιαφέροντος: τελετουργική τέχνη, οικιακά και προσωπικά αντικείμενα, καθώς και υλικό σχετικό με το Ολοκαύτωμα.

Τον Αύγουστο του 1978 προστέθηκε στην ομάδα ο Τίμοθι ντε Βίνεϊ, νέος φωτογράφος, που πρόσφερε τότε τη συνδρομή του σε καθαρά εθελοντική βάση. Ο χώρος στο μικρό δωμάτιο της οδού Μηλιδώνη αναδιοργανώθηκε έτσι ώστε, εκτός από την έκθεση, να μας επιτρέψει να αρχίσουμε την πιο σημαντική δουλειά της καταγραφής, τεκμηρίωσης και συντήρησης. Σε έναν ειδικό χώρο στήθηκε ένα προσωρινό φωτογραφικό εργαστήριο και μπορέσαμε να αγοράσουμε θήκες και συρτάρια για φωτογραφίες και αρνητικά, χάρη στην ουσιαστική δωρεά ενός τυχαίου επισκέπτη που η δουλειά μας του προκάλεσε το ενδιαφέρον. Είχαμε πια τη δυνατότητα να προσεγγίσουμε την περιοχή εκείνη που αποτελούσε για μένα πρόβλημα, δηλαδή τη φωτογράφιση εβραϊκών αρχαιολογικών χώρων και μνημείων: υπήρχαν παντού, τα περισσότερα εγκαταλεημένα ή παραμελημένα.

Λίγο αργότερα, τον Οκτώβριο του 1978, προστέθηκε στην ομάδα η Ίντα Μορδώγ και αρχίσαμε αμέσως επιτόπια έρευνα στην Αθήνα, ώστε να εντοπίσουμε ανθρώπους που διέθεταν αντικείμενα, τα οποία θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στις συλλογές. Οργανώθηκαν, επίσης, επισκέψεις σε άλλες εβραϊκές κοινότητες, όπου ελπίζαμε να βρούμε επίσης αντικείμενα. Χάρη σε ένα τέτοιο ταξίδι στα Γιάννινα το 1979, με τη βοήθεια του αειμνηστου Ιωσήφ Μάτσα, γέμισε ο ήδη περιορισμένος χώρος που διαθέταμε. Ένα πλήθος βιβλία, εκδόσεις από το 17ο ως το 19ο αιώνα, σχημάτισαν μια νέα κατηγορία στις συλλογές μας. Τελετουργικά υφάσματα, τα περισσότερα αφιερώματα που είχαν ενσωματωμένα σπάνια οθωμανικά κεντήματα και χρυσοποίκιλτα στολίδια, δημιούργησαν νέα προβλήματα και ενδιαφέροντα, καθώς είχαν διπλή σημασία: ήταν ταυτόχρονα εβραϊκά και οθωμανικά και προσέφεραν σημαντικές ενδείξεις για τα εμπορικά ενδιαφέροντα της γιαννιωτικής κοινότητας.

Την ίδια χρονιά, το 1979, άρχισε να συρρέει στο μουσείο ένας αυξανόμενος αριθμός επισκεπτών, στους οποίους η πυρετώδης ατμόσφαιρα του μικρού δωματίου της οδού Μηλιδώνη προκαλούσε το ενδιαφέρον και τους διασκέδαζε. Ένας από τους επισκέπτες μας ήταν παλιός φίλος: ο Σιακί Βάινμπεργκ, διευθυντής σήμερα του Μουσείου του Ολοκαυτώματος της Ουάσιγκτον. Πριν από λίγα χρόνια περιέγραφε το απόγευμα που εμφανίστηκε στο μουσείο και βρήκε μια ενθουσιώδη δραστηριότητα σε ένα χώρο γεμάτο από το πάτωμα ως το ταβάνι με κοίτες, αρχαία, προσεκτικά αποθηκευμένα υφάσματα, φωτογραφικό εξοπλισμό και ακόμη ένα τμήμα

«πρώτων βοηθειών» για εύθραυστα αντικείμενα που χρειάζονταν άμεση συντήρηση. Σύμφωνα με τα ίδια του τα λόγια «ήταν το πιο τρελό και υπέροχο μουσείο που είχα δει ποτέ».

Είχαν, επίσης, αρχίσει να αυξάνονται οι επαφές και οι σποραδικές δωρεές, γεγονός που απαιτούσε να διατηρούμε στενή σύνδεση τόσο με τους τουρίστες όσο και τους θεσμούς με τους οποίους είχαμε έρθει σε επαφή. Αποφασίσαμε, λοιπόν, να εκδώσουμε ένα ενημερωτικό φυλλάδιο του μουσείου: το πρώτο τεύχος του κυκλοφόρησε στο τέλος της ίδιας χρονιάς και είχε άμεση επιτυχία. Καθώς είχαμε μόλις αποκτήσει ορισμένα κομμάτια από ενδύμασιές που προέρχονταν από τα Γιάννινα και τη Θεσσαλονίκη, τα πρώτα δύο τεύχη αφιερώθηκαν σε αυτά, καθώς και σε πληροφορίες για τα πιο σημαντικά πρόσφατα αποκτήματα. Μια ειδική σελίδα αφιερώθηκε στην ελληνοεβραϊκή μαγειρική, που αποτελούσε πλέον ένα επιπλέον ενδιαφέρον του μουσείου.

Το 1980, ένας άλλος παλιός φίλος, ο δρ. Τζόσουα Σέρμαν, διευθυντής τότε του Ιδρύματος για την Ανάμνηση του Εβραϊκού Πολιτισμού (Memorial Foundation for Jewish Culture) της Νέας Υόρκης, μας πρότεινε να κάνουμε αίτηση για επιχορήγηση. Ο Τ. ντε Βίνεϊ και εγώ καταθέσαμε την πρόταση για ένα πρόγραμμα που αφορούσε τη φωτογράφιση και τεκμηρίωση των εβραϊκών αρχαιολογικών χώρων και συναγωγών της Ελλάδας. Χάρη σε αυτή την αρχική επιχορήγηση, η οποία συνεχίστηκε για πολλά χρόνια από το διάδοχο του δρ. Σέρμαν, το φωτογραφικό αρχείο μεγάλωνε συνεχώς. Είχαμε πια τη δυνατότητα να οργανώσουμε επιτόπια ταξίδια σε μακρινές περιοχές της Ελλάδας και όχι μόνο να καταγράφουμε μνημεία, αλλά και να κάνουμε επαφές που θα μας επέτρεπαν στο μέλλον να επεκτείνουμε τις συλλογές.

Το 1981, οι επισκέπτες του μουσείου είχαν πολλαπλασιαστεί. Προτάθηκε τότε από τον Δημήτρη και την Ελένη Μολφέτα να οργανωθούν πιο τυπικά οι άτυποι ως τότε «φίλοι» του μουσείου, όπως λέγαμε όσους έκαναν δωρεές ή συνέδραμαν στην έκδοση του ενημερωτικού φυλλαδίου. Λίγο μετά την επίσκεψή τους και χάρη στις προσπάθειές τους ιδρύθηκε στη Νέα Υόρκη η οργάνωση «Αμερικανοί Φίλοι του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδας». Το παράδοξο στην όλη κατάσταση ήταν ότι, μολοντί το μουσείο δεν είχε νομική αναγνώριση και υπόσταση, διαθέταμε μια οργάνωση υποστηρίξις που στηριζόταν στη νομοθεσία της πολιτείας της Νέας Υόρκης. Σύντομα μια ομάδα αφιερωμένων μελών της Εβραϊκής Κοινότητας Αθηνών ίδρυσε μια παρόμοια ένωση. Μετά τα επισφαλή και πειραματικά πρώτα χρόνια, είχαμε πια κερδίσει σταθερή υποστήριξη, οικονομική όσο και ηθική.

Αναπτύξαμε, έτσι, μια έντονη δραστηριότητα που περιλάμβανε επιθετική συλλογή υλικού, επίμονη έρευνα και μια εκστρατεία ευαισθητοποίησης της κοινότητας για τη σημασία του μουσείου. Έγινε γρήγορα φανερό ότι το μουσείο ήταν πια πραγματικότητα και απαιτούσε σοβαρή αντιμετώπιση. Τι μουσείο ήταν; κοινοτικό, δηλαδή απλή παρουσίαση της Εβραϊκής Κοινότητας της Αθήνας; ή είχε άλλες φιλοδοξίες; Στο δικό μου το μυαλό κυριαρχούσε, από την αρχή, η αντίληψη ότι το μουσείο έπρεπε να αντιπροσωπεύει ολόκληρο τον ελληνικό εβραϊσμό και όχι μόνο την αθηναϊκή κοινότητα. Το πρόβλημα ήταν ότι όσο στεγαζόταν δίπλα στα κοινοτικά γραφεία, τα φαινόμενα στρέφονταν εναντίον μας.

Το δεύτερο πρόβλημα αφορούσε το ερώτημα: πού απευθυνόταν το μουσείο. Σε ένα πρώιμο σχέδιο προγράμματος για το μουσείο και τη μελλοντική του εξάπλωση είχα ξεκαθαρίσει ότι έπρεπε να είναι ανοιχτό τόσο σε Εβραίους όσο και σε χριστιανούς. Ήταν απαραίτητο να βρεθεί ένας τρόπος να κάνουμε το μουσείο δημόσιο ίδρυμα, ανοιχτό και προσυτικό σε ένα ευρύ φάσμα της σύγχρονης ελληνικής ζωής: Εβραίους, χριστιανούς και τουρίστες. Την ίδια εποχή, επίσης, είχαν αρχίσει να δημοσιεύονται αρκετά άρθρα στον ξέ-

νο τύπο για το μικρό μουσείο της οδού Μηλιδώνη και το διεθνές ενδιαφέρον για την κατάσταση του προσέλαυσε ακόμη περισσότερους επισκέπτες και μεγαλύτερη αλληλογραφία σχετικά με τις δραστηριότητές μας. Οι περιέργες συνθήκες δουλειάς και διευθέτησης υλικού καθώς και οι ιδιομορφίες του χώρου δεν ανταποκρίνονταν σε όσα δημοσιεύονταν στο ενημερωτικό φυλλάδιο ή σε όσα ήταν γνωστό ότι φιλοδοξούσε να κάνει. Χάρη στις ενέργειες των Αμερικανών και Ελλήνων φίλων του μουσείου πάθηκε μια απόφαση που απαιτούσε μεγάλες θυσίες, δηλαδή το μουσείο να μεταφερθεί και να εκτεθεί στη δημόσια θέα. Επρόκειτο για τομή στην ιστορία του.

Τους πρώτους μήνες που ψάχναμε για τον κατάλληλο χώρο, αισθανόμασταν έλλειψη εμπιστοσύνης και κάποιου εύλογου φόβο. Η Αθήνα ήταν η πόλη των μουσείων, ορισμένα από τα οποία ήταν διάσημα διεθνώς, ενώ πολλά φιλοξενούσαν αντικείμενα όχι μόνο πολύ παλαιότερα από τα δικά μας, αλλά και οικουμενικής σημασίας. Ήταν φυσικό να σκεφτόμαστε με όρους «ανταγωνισμού», αλλά συγχρόνως ήταν ουσιαστικό για μας, που ανήκαμε στο προσωπικό του μουσείου και στους φίλους του, να πιστεύουμε ότι εμείς κάναμε κάτι αρκετά διαφορετικό. Το μουσείο ήταν δημόσια υπηρεσία και ένας από τους στόχους του ήταν να δείξει, τόσο σε Εβραίους όσο και σε χριστιανούς, την εγκυρότητα και τη σημασία της εβραϊκής εμπειρίας 2000 χρόνων στην Ελλάδα. Σε μια έντονα μη πλουραλιστική κοινωνία, δημιουργούσαμε ένα μουσείο αφιερωμένο σε μια σχεδόν ξεχασμένη μειονότητα. Ήδη τότε οι συλλογές του μουσείου αντανάκλουσαν όχι μόνο τη φρίκη και τη βία που είχαν καταστρέψει την εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα, αλλά και την πλούσια και πολιτισμικά σύνθετη ιστορία της.

Καθώς εξετάζαμε πιθανά κτίρια για την επανεγκατάσταση του μουσείου, εκείνο που είχε καταρχήν σημασία, για τη δική μου αντίληψη, ήταν η θέση του να μην το ταυτίζει με τα γραφεία της Εβραϊκής Κοινότητας της Αθήνας. Το μουσείο έπρεπε να συγκεντρώνει το ενδιαφέρον όχι μόνο της αθηναϊκής κοινότητας, αλλά όλων των Εβραίων της Ελλάδας, ανεξάρτητα από τοπικές ή πολιτισμικές ιδιαιτερότητες. Υπήρχε όμως και ένα δεύτερο ευρύτερο ζήτημα: το μουσείο ήταν εβραϊκό, αλλά ήταν σαφές ότι επρόκειτο, επίσης, να είναι και ελληνικό. Από την πρώτη στιγμή που άρχισε να λειτουργεί, προσδιορίσαμε τα όρια που θα καθόριζαν την πολιτική των αποκτημάτων: τα αντικείμενα που επρόκειτο να ενσωματωθούν στις συλλογές έπρεπε να έχουν μια αυθεντική και επαρκώς τεκμηριωμένη σχέση με την Ελλάδα. Οι Εβραίοι της Ελλάδας αντιπροσώπευαν ένα ζωντανό δεσμό με τον αρχαίο ελληνιστικό κόσμο, δεσμό που δεν είχε ποτέ σπάσει εντελώς. Μέσα από αυτό τον κόσμο αναπτύχθηκαν τόσο ο ραβινιτικός ιουδαϊσμός όσο και η χριστιανοσύνη (η αδελφή του). Και οι δύο ωρίμασαν μέσα στο περιβάλλον της ελληνόφωνης διασποράς. Το μουσείο, ως εκπαιδευτικός θεσμός με κοινοτικό προσανατολισμό, έπρεπε να είναι ανοιχτό εξίσου σε Εβραίους και χριστιανούς και αυτό μπορούσε να επιτευχθεί μόνο αν αποκτούσε αυτόνομη υπόσταση και ένα χώρο σε κεντρικό σημείο.

Η περιοχή που επιλέχθηκε τελικά, στη λεωφόρο Αμαλίας, στην καρδιά της σύγχρονης Αθήνας, ήταν ιδανική. Κατά περιέργη σύμπτωση, το σημείο όπου η Αμαλίας συναντά την Όθωνος, ούτε πέντε λεπτά πιο πέρα, αντιστοιχεί ακριβώς με την ιδιοκτησία που είχε υποδείξει η Σοφία ντε Μαρμπουά, δούκισσα της Πλακεντίας, ως χώρο για να χτιστεί η πρώτη συναγωγή των Αθηνών, το 1840. Για διάφορους λόγους, ορισμένοι από τους οποίους όχι ιδιαίτερα εποικοδομητικοί, η ιδιοκτησία πέρασε τελικά σε άλλα χέρια. Παρ' όλα αυτά η σύμπτωση έμοιαζε αίσιος οινός.

Η ανακαίνιση, που ήταν απαραίτητη για να μετατραπεί ένα παλιό διαμέρισμα πολυτελείας σε μουσείο, παρουσίαζε σοβαρά προ-

βλήματα, από την άποψη τόσο της κατανομής του χώρου όσο και της επαναδιευθέτησής του, ώστε να εκφράζει, με σαφή και συνεκτικό τρόπο, το πνεύμα και τους στόχους που είχαμε θέσει. Θεωρήσαμε εξαιρετικής δεδομένο ότι το μουσείο θα είχε έναν εκπαιδευτικό, ακόμη και διδακτικό χαρακτήρα. Ξέραμε ότι τα περισσότερα ελληνικά μουσεία προκαλούν συχνά ένα συναίσθημα αμηχανίας στους επισκέπτες που βρίσκονται μπροστά σε μια εντυπωσιακή συγκέντρωση μυστηριωδών αντικειμένων, για τα οποία δεν προσφέρεται καμιά πληροφορία. Ένα μουσείο δεν είναι μόνο αποθήκη αντικειμένων· πρέπει, επίσης, να λέει κάτι συγκεκριμένο με αυτά τα αντικείμενα και να προσφέρει στο κοινό που το επισκέπτεται τη δυνατότητα να τα εντάσσει σε ένα ενοποιητικό και συνεκτικό πλαίσιο.

Το κοινό και οι ανάγκες του ήταν το πρώτο ζήτημα που μας απασχόλησε, καθώς επρόκειτο –και πρόκειται– για ένα ιδιαίτερα σύνθετο κοινό. Οι μελλοντικοί Έλληνες επισκέπτες θα ήταν και Εβραίοι και χριστιανοί. Οι πρώτοι θα έφερναν μαζί τους μνήμες ή εμπειρίες που θα ξαναζωντάνευαν. Στο παλιό μουσείο είχαμε μοιραστεί πολλές συγκινητικές στιγμές με ηλικιωμένα μέλη της κοινότητας, όταν ανακαλούσαν ξαφνικά μνήμες ενός τρόπου ζωής που είχε εξαφανιστεί, αλλά που ξαναζωντάνευαν καθώς έβλεπαν κάποιο ασήμαντο αντικείμενο: μια κεντημένη πετσότα, ένα σκαλιστό ασπένιο κουτάλι, κάποια φορεσιά που έμοιαζε με εκείνη που φορούσε ο παππούς... Η οικειότητα ανάμεσα στο θεατή και το αντικείμενο έπρεπε να διαφυλαχθεί με κάθε θυσία. Οι χριστιανοί Έλληνες, από την άλλη, ξέραμε ότι έρχονταν στο μουσείο από πε-

ριέργεια και πολλές φορές ελαφρά προκατειλημμένοι. Ξέραμε, επίσης, ότι, ενώ δεν θα έφταναν στο σημείο να πάνε στη συναγωγή για να ικανοποιήσουν αυτή την περιέργεια, το μουσείο θα μπορούσε, κατά κάποιο τρόπο να αποτελέσει ουδέτερο έδαφος. Έπρεπε να κάνουμε σαφή τον αυθεντικό χαρακτήρα της εβραϊκής εμπειρίας στο πλαίσιο του ελληνισμού. Έπρεπε, επίσης, να δείξουμε καθαρά την εβραϊκή μήτρα μέσα από την οποία αναπτύχθηκε και άνθισε η χριστιανοσύνη: τον εβραϊσμό του μεγάλου ελληνόφωνου κόσμου που καθόρισε τα βήματα του Παύλου. Ήμασταν, επίσης, ενκάσθητοι στο γεγονός ότι η σύγχρονη Ελλάδα είχε εξελιχθεί σε μια κοινωνία όχι και πολύ πλουραλιστική και είχε μικρή συνείδηση των μειονοτήτων της, της σημασίας και του ρόλου τους σε μια κοινότητα. Το μουσείο μας θα ήταν το πρώτο αφιερωμένο στην ιστορία και τις παραδόσεις μιας μειονότητας μέσα από το συνεχές της ελληνικής ιστορίας.

Σε αυτή τη συγκυρία, ο σημαντικότερος στόχος για το προσωπικό και το συμβούλιο του μουσείου ήταν η «επισήμοποίησή» του. Από την έναρξη της λειτουργίας του, το 1977, το μουσείο είχε υιοθετήσει έναν τίτλο και λειτουργούσε επιτυχημένα με αυτόν· ωστόσο στην πράξη και σύμφωνα με το νόμο ήταν ανύπαρκτο. Είχαμε δύο φορές υποβάλει τα έγγραφα για την επίσημη αναγνώριση του μουσείου στις αρμόδιες αρχές και δύο φορές το αίτημά μας είχε απορριφθεί, ακριβώς επειδή το μουσείο αφορούσε μια μειονότητα. Οι αρχές αμφισβητούσαν, κοντολογής, την «ελληνικότητά» του, εκείνο δηλαδή που επιζητούσαμε να τονίσουμε. Τελικά, τα έγγραφα

εγκρίθηκαν επίσημα και έτσι το μουσείο απέκτησε έγκυρη νομική υπόσταση. Η εξέλιξη αυτή ήταν σημαντικό βήμα και βοήθησε να καθιερωθεί το στίγμα του νέου μουσείου και να νομιμοποιηθεί η εικόνα του στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Εκείνο που έμενε να γίνει τώρα ήταν να ανταποκριθεί στις ανάγκες που έθεταν αφενός ο νομικός του ορισμός και αφετέρου οι επαγγελματικοί του στόχοι.

Όσο διαρκούσαν οι διαδικασίες για τη νομική αναγνώριση, συνεχίσαμε να σχεδιάζουμε και να δημιουργούμε το νέο μουσείο στη λεωφόρο Αμαλίας. Το εγχείρημα ήταν από κάθε άποψη παράτολμο, καθώς υπήρχαν στιγμές που φαινόταν ότι δεν επρόκειτο να πετύχουμε σύντομα στις προσπάθειές μας για αναγνώριση. Επιχειρώσαμε όλη μας την προσοχή στο κοινό.

Ξέραμε ότι η μεγάλη πλειονότητα των επισκεπτών θα ήταν τουρίστες και μάλιστα ανόμοιοι μεταξύ τους. Όσοι ήταν Εβραίοι, θα αγνοούσαν εντελώς τον ελληνικό εβραϊσμό ή τη ρομανιώτικη και τη σεφαραδίτικη παράδοσή του. Πολλοί ήταν απόγονοι Εβραίων από τη Θεσσαλονίκη, τη Ρόδο και αλλού, που έφαγαν τις ρίζες τους στην Ελλάδα. Άλλοι ήταν χριστιανοί με ελάχιστες γνώσεις τόσο για τους Εβραίους όσο και για τους Έλληνες.

Οι διάφοροι τομείς έπρεπε ν' ανταποκρίνονται σε αυτές τις ανάγκες. Ο ιστορικός τομέας θα ήταν μια γενική εισαγωγή στον ελληνικό εβραϊσμό. Θα ακολουθούσε ένας θρησκευτικός τομέας, όπου θα τονιζόταν η διαμόρφωση του εβραϊσμού διαμέσου της Τορά, των εορτών και των διαβατηρίων τελετών. Έπρεπε να φροντίσουμε να φανούν καθαρά οι κοινές θρησκευτικές ρίζες που μοιράζονταν χριστιανοί και Εβραίοι. Ένας ειδικός εθνογραφικός τομέας θα περιλάμβανε την εβραϊκή ζωή, ως έκφραση της συγκρότησης εβραϊκών κοινοτήτων, ενώ το Ολοκαύτωμα επρόκειτο να τοποθετηθεί σε ένα γενικό πλαίσιο, χωρίς να τεθεί στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του μουσείου. Ιδιαίτερα προσέξαμε ώστε κάθε έκθεμα για το Ολοκαύτωμα να έχει την ατομική του τεκμηρίωση και αποφύγαμε γενικεύσεις και υπερβολικούς συναισθηματισμούς στα κείμενα και τις εξηγήσεις.

Είχαμε, επίσης, αποκτήσει το εσωτερικό της συναγωγής της Πάτρας που κατεδαφίστηκε το 1984. Για μας αυτή ήταν μια ευκαιρία να πλησιάσει το μουσείο ενεργητικά τη σύγχρονη εβραϊκή ζωή και ελπίζαμε ότι μελλοντικά θα μπορούσε να λειτουργήσει ως μέσο που θα επέτρεπε, όχι μόνο σε νέους ανθρώπους να μοιραστούν και να διερευνήσουν την εβραϊκή τους ταυτότητα, αλλά επίσης σε χριστιανούς και Εβραίους να συναντηθούν. Η ελπίδα αυτή δεν έχει ακόμη επαρκώς πραγματοποιηθεί.

Η εσωτερική και κρυφή ζωή του μουσείου βρίσκεται στις αίθουσες μελέτης, στις αποθήκες και τα εργαστήρια συντήρησης. Είχαμε την ιδιαίτερη τύχη να διαθέτουμε ένα φωτογράφο που έκανε εξίσου επιτόπια έρευνα όσο και αρχαιακές εργασίες. Το νέο κτίριο πρόσφερε τα μέσα να επεκτεινουμε τις δραστηριότητές μας στην επιτόπια έρευνα, αλλά και να διευρύνουμε τις ανταλλαγές φωτογραφικού αρχείου με άλλα ιδρύματα.

Μέσα σε τρεις μήνες η μετακόμιση ολοκληρώθηκε. Σε έξι μήνες το προσωπικό, που το αποτελούσαμε εγώ, ο Τίμοθι ντε Βινέϊ, η Ίντα Μορδώχ και ένας νέος Καναδός, ελληνικής καταγωγής, ο Έρικ Σακελαρόπουλος, σχεδιάσαμε, συγκροτήσαμε και τοποθετήσαμε τα εκθέματα περίπου όπως είναι σήμερα. Την περίοδο που διαμορφώσαμε τη συλλογή του νέου μουσείου προστέθηκε σε μας και η Ανίτα Λεβή, που υπήρξε από τότε πολύτιμο μέλος του προσωπικού. Η προσφορά εθελοντών επέτρεψε να δοθεί βάρος στην ξενάγηση και τη σχέση με το κοινό με πιο προσωπικό και εξατομικευμένο τρόπο. Η Ρόζα Μπενβενίστε, η Λίλιαν Χείφετζ (από τη Νέα Υόρκη) και η Ζακλίν Σιμγά ανέλαβαν σχεδόν εξ ολοκλήρου την ευθύνη να υποδέχονται τους επισκέπτες και να τους εισάγουν με μια σύντομη διάλεξη στους Εβραίους της Ελλάδας, την ιστορία

τους καθώς και τη σημερινή τους κατάσταση. Χάρη σε αυτή την οικειότητα και προσωπική εισαγωγή στο μουσείο μπορέσαμε να αποφύγουμε τον κίνδυνο να απομακρυνθούμε από το κοινό. Σε κάθε επισκέπτη, εφόσον το επιθυμεί, παρέχεται ένα φυλλάδιο που περιέχει ένα λεπτομερές «κλειδί» για το μουσείο, με πρόσθετες πληροφορίες για τα εκθέματα ή τα προσωπικά αντικείμενα, όσες δεν είναι δυνατό να ενταχθούν στο δίγλωσσο (ελληνικά – αγγλικά) κείμενο που τα συνοδεύει. Το 1989, η εφημερίδα *New York Times* μας αναγόρευσε ως ένα από τα δώδεκα καλύτερα μουσεία της Ελλάδας.

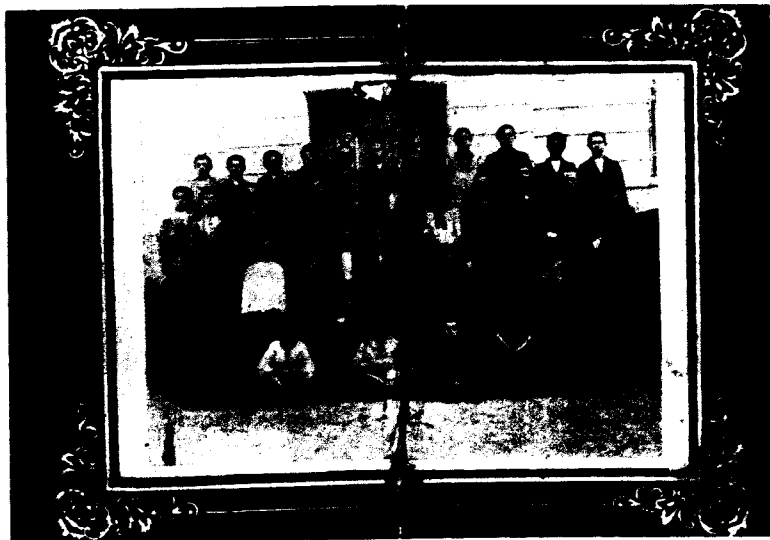
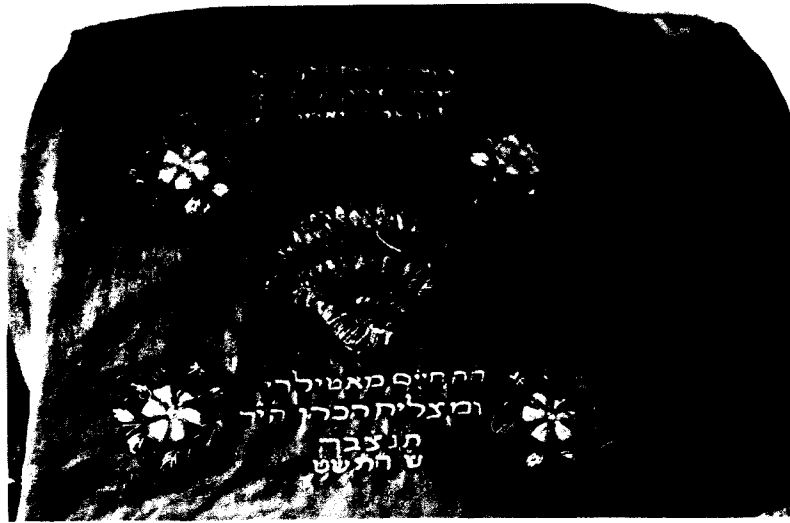
Ήδη, την εποχή αυτή, είχαμε αρχίσει να στρεφόμαστε προς τις εκδόσεις. Το ενημερωτικό φυλλάδιο του μουσείου εξακολουθούσε να αποτελεί το κυριότερο μέσο με το οποίο κάναμε γνωστή τη δουλειά και τις δραστηριότητές του. Αρχικά εκδόθηκε ένα ημερολόγιο του Ολοκαυτώματος, *Αθήνα – Αουσβιτς* και ακολούθησε ένας τόμος για τη *Μαγειρική των Εβραίων της Ελλάδας*. Ο αυξανόμενος αριθμός επισκεπτών και η ανάγκη για μια σύντομη και σαφή συνολική εικόνα του ελληνικού εβραϊσμού οδήγησαν στον τόμο *Ιστορία των Εβραίων της Ελλάδας*. Τέλος, το αποτέλεσμα δώδεκα περίπου χρόνων επιτόπιας έρευνας δημοσιεύτηκε, το 1992, στο βιβλίο *Οι αρχαιολογικοί χώροι και οι συναγωγές της Ελλάδας*, ενώ ακολούθησε το 1993 ο τόμος *Θεσσαλονίκη – Εβραίοι και Δεσφίσιδες*. Σε στάδιο επεξεργασίας βρίσκονται μελλοντικές εκδόσεις για ειδικές όψεις των συλλογών.

Από το 1979 το μουσείο εκπροσωπήθηκε από το διευθυντή του ή από μέλη του προσωπικού του σε περισσότερα από είκοσι διεθνή συμπόσια, συνέδρια και επιστημονικές συναντήσεις στη Γαλλία, τη Βρετανία, τις ΗΠΑ, την Αυστρία, την Τουρκία και το Ισραήλ. Φιλοξένησε ομάδες επιστημόνων που επισκέπτονταν την Ελλάδα, φοιτητές από το Πανεπιστήμιο της Αθήνας, καθώς και έναν αυξανόμενο αριθμό Ελλήνων μαθητών. Έγινε μέρος της πολιτιστικής ζωής της Αθήνας και σημαντικό κέντρο συνάντησης για ανθρώπους από κάθε προέλευση και θρησκεία.

Το μουσείο έδωσε, επίσης, τη δυνατότητα σε ειδικούς να διεξαγάγουν έρευνες. Πρόσφατα δύο νέοι φοιτητές, που παρακολουθούσαν τα ειδικά μαθήματα συντήρησης του Πολυτεχνείου της Αθήνας, ολοκλήρωσαν μια μελέτη για την εσωτερική οργάνωση του μουσείου, το σύστημα τεκμηρίωσης και τη συντήρηση. Για την παρουσίασή τους βαθμολογήθηκαν με άριστα. Ειδική βοήθεια προσφέρθηκε, επίσης, σε φοιτητές από τα πανεπιστήμια της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης για να συγκεντρώσουν βιβλιογραφίες ή να έρθουν σε επαφή με τα κατάλληλα ιδρύματα για περαιτέρω έρευνα στην Ευρώπη, στις ΗΠΑ ή στο Ισραήλ.

Σήμερα, το μουσείο αντιμετωπίζει μια νέα και μεγάλη πρόκληση. Η μεταβατική περίοδος στους νοικιασμένους χώρους της λεωφόρου Αμαλίας αποδείχτηκε ότι πέτυχε και ανταποκρίθηκε στις ανάγκες που έθετε η διαμορφωτική και πειραματική φάση της ανάπτυξής του. Όμως, οι χώροι αυτοί δεν επαρκούν για το μέλλον. Οι Έλληνες Εβραίοι απάντησαν διαμέσου του διοικητικού συμβουλίου του μουσείου και της ένωσης των Ελλήνων Φίλων του σε αυτούς τους προβληματισμούς: ένας νέος χώρος αποκτήθηκε και αυτή τη στιγμή καταστρώνονται σχέδια ώστε να εξασφαλιστεί η χρηματοδότηση, αλλά και τα μέσα που θα επιτρέψουν στο μουσείο να συνεχίσει να αναπτύσσεται και να λειτουργεί, σύμφωνα με τους στόχους που τέθηκαν το 1977: συγκέντρωση, μελέτη, τεκμηρίωση και δημοσιοποίηση της κληρονομιάς των Εβραίων της Ελλάδας.

Αυτή η τρίτη και σημαντικότερη περίοδος στην ιστορία του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδας ελπίζουμε ότι θα επωφεληθεί από τις θυσίες, τα λάθη και τις επιτυχίες του παρελθόντος, καθώς και την εμπειρία που απέκτησε το προσωπικό του. Θα δημιουργηθεί, επίσης, νέες προκλήσεις και ελπίζουμε ότι η οικειότητα, η ξεστασιά και το άνοιγμα που το χαρακτήριζαν ως τώρα θα συνεχί

σουν να διαμορφώνουν τη δημόσια εικόνα του και ότι η αφοσίωση των ανθρώπων που το έφεραν ως εδώ θα κάνει δυνατή αυτή τη συνέχεια. Το μουσείο αντιπροσωπεύει ένα όραμα, με όλη την έννοια του όρου, όραμα που διαμορφώθηκε και ζωντάνεψε και το οποίο πρέπει να εξακολουθήσει να υπαγορεύει το μέλλον του. Καθρεφτίζει μια πλατιά και περίπλοκη ιστορία σε συνθήκες ελάχιστης εβραϊκής παρουσίας σε μία χώρα που μόλις αντιμετωπίζει την πραγματικότητα της πλήρους ευρωπαϊκής της διάστασης. Ο πλούτος της ελληνικής ιστορίας, οι περίπλοκες εθνοτικές, πολιτισμικές και θρησκευτικές εντάσεις που χαρακτήριζαν την Ελλάδα πριν από τις αρχές του 19ου αιώνα επανεκτιμώνται σήμερα και αρχίζουν να αντιμετωπίζονται ως ρίζες μιας πραγματικής ταυτότητας που περιλαμβάνει την αρχαιότητα, αλλά και δεν αρνείται 2.000 χρόνια αλληλεπιδράσεων, επιρροών και εμπειριών με διάφορες μειονότητες, Εβραίους, μουσουλμάνους, Βλάχους, Αλβανούς και άλλους. Ο ελληνισμός, η κοινή κληρονομιά και σκέψη, που μοιράζονται τα έθνη της ανατολής και της δύσης, εκπροσωπείται, επίσης, και από τους Εβραίους της Ελλάδας, οι οποίοι, με την παρουσία τους, συνδέουν αυτό τον προχριστιανικό κόσμο με το παρόν. Το μουσείο πρέπει να γίνει ζωντανός και ζωτικός μάρτυρας όλων των στοιχείων που διατηρούνται από αυτή την παράδοση. ■